

DİLİN İŞARET SİSTEMİYLE DİLİN DAMGA SİSTEMİ ARASINDAKİ MESELELERİN İLİŞKİSİ HAKKINDA

Bekmağanbetov ŞANJARHAN*
Çev. Emine ATMACA**

ÖZET

Bu makalede, genel dil bilimin temel konularından biri kabul edilen dilin '*damga sistemi*' üzerinde durulmuştur. Dil damgalarından ve bu damgaların belli özelliklerinden söz edilmiştir. Türk'ün düşüncesinde *damganın* genişliği, büyüklüğü, derin ve anlamlı oluşu vardır. Çağdaş dil biliminde *damga* kavramı, Rusçada *znak* '*simge*', İngilizcede *sign* '*işaret*' kavramının yerine kullanılmaktadır. Makalede, dünyevî temel ile ortaya çıkan UP (*âlem daire*) kavramı açıklandıktan sonra dilin damga/lar sistemi üzerine oturtulduğundan söz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Damga, mühür, gösterge sistemi, damga-işaret, nişan, UP '*âlem daire*' kavramı, mantıki kavramlar (~temel kavramlar), dilin mantıki temelleri

ABOUT THE RELATIONSHIP BETWEEN THE ISSUES SIGN OF LANGUAGE SYSTEM AND STAMP OF LANGUAGE SYSTEM

ABSTRACT

In this article, it is elaborated that '*stamp system*' which is considered as one of basic issues of linguistics. Stamps of language and some particular features of these stamps are mentioned. In Turkish consideration, there are dimension, size of *stamp* and the *stamp's* being profound and substantive. In modern linguistics, notion of stamp is used instead of notion *znak* '*symbol*' in Russian, and notion sign '*sign*' in English. In the article, after the explanation of the notion of UP (*flat universe*) emerged with worldly basis, it is made mention that language is all associated with the stamp system(s).

Key words: Stamp, seal, signe system, stamp-sign, engagement, UP 'world is flat' notion, locical concepts, (~based on the basic concepts of the apparent), logical basics of language

Dilin değişen yapısı Rus dil biliminde kalıplaşmış biçimde '*dilin işaret sistemi*', Kazak Türkçesi dil biliminde '*damga sistemi*' olarak ele alınmaktadır. Dilin damga düzeni sırasına bakıldığında Kazak Türklerine özgü (Türklük) '*damga*' kavramıyla Batı ve Rus dil bilimindeki '*znak*' kavramı arasında büyük ve son derece önemli bir farkın olduğu görülür. Ancak bu durum,

*Kazakistan Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi Kazak Tarihi ve Dili Fakültesi, Kazak Dili Bölümü Öğretim Üyesi.

** Dr., Sakarya Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: eatmaca@sakarya.edu.tr

bugün bazı dilbilimciler tarafından pek dikkate alınmamıştır. Terminolojide karşılaşılan temel sorunlardan biri de genel dilin değişen yapısının derince analiz edilmemesidir.

Batı düşüncesinde ele alınan *simge* ~ *işaret* 'znak' kavramının bizim düşüncemizdeki *işaret* (dille alakalı olduğunda 'dil'in işaret göstergesi') anlamı, dillik şartlı türlerinin değiştirilmesinden (değişkenlik (~zamenyayuşiy)) uzak değildir veya bundan çok da farkı yoktur. Buradaki *dillik damga* (~*tildik belgi*) kavramı, dil bilimindeki bilinen leksik 'kelime' kavramıyla aynıdır. Ayrıca burada araştırmacılar tarafından eski zamandan bugüne kadar söylendiği gibi bir ayırım da söz konusu değildir. Bugünkü düşüncelerde dil damgası yani; 'dil'in işaret sistemi' sadece sözlük seviyesiyle sınırlandırılmıştır. Başka dil birlikleri, yukarıdaki dil birimlerini, (birleşik kelime, cümle, metin) içine almaktadır. F. de Saussure de bugüne kadar dili, *damga* (*znak*-*işaret*) seviyesinde ele almıştır.

Dil işaretlerine verilen tanımlar temelinde " 'dil göstergesi' nesne, özellik, gerçeğe dair ilişkiyi yansıtan maddi bir oluşumdur (~dil'in iki yönlü birimidir); dil göstergeleri toplamda özel bir gösterge sistemini oluştururlar"¹ denmektedir. Kazak Türkçesi dil biliminde bu durum, *damga* terimiyle karşılanmıştır. Dil, nesnelerin duygu ve düşünce dünyamızda oluşturduğu kavramsal imgelerin karşımızdaki kişide canlandırılmasını sağlayan bir göstergeler dizgesi ~ bildirişim düzeneğidir. Dil göstergesi, – her yerdeki muhteva (işaretlerin)- düşüncelerin toplamıdır ve seslerden (~işaretlerden) meydana gelmiştir. Dil göstergesinin iki tarafıyla insan düşüncesindeki olay ve olgular tasvir edilir. Bu sebepten dillik göstergenin en sık kullanılan türü 'kelime'dir.²

Dildeki her kelime veya dilin birlik düzenindeki herhangi bir başka dil unsuru (yardımcı kelime ~ birleşik kelime, söylem ~ cümle, metin), dillik-damga olarak belirlenecek olursa o zaman ortaya binlerce damga çıkardı. İnsanoğlu, bu damgaların (yardımcı kelime ~ birleşik kelime, söylem ~ cümle, metin) hepsini akılda tutmaya mecbur kalırdı. Fakat özel olarak Kazak Türk ulusunda, genel olarak bütün Türk topluluklarının halk diliyle söylendiğinde Türklük kavramlarında damga özelliği bu anlamına uygun değildir. Halk diliyle söylendiğinde Kazak Türklerinin çok eski zamanlarda yirmi bin atına ayrı ayrı damga/lar vurulmamış *tek bir damga* vurulmuştur. Yani; damgalar, önceden yalnızca boyların işareti olmuştur. Ayrıca, Kazak Türkleri, Türklük tanımında damga kavramına geniş ve derin bir anlam yüklemiştir. Damga kelimesi, Türklük düşüncesinde sadece tek bir isimdir. Ancak damganın isimlik vasfı, dilin pratik kullanımında değişmeli/işaretlemeli olarak adlandırılmasına uygun değildir. Burada damganın özelliğiyle anlatmak istediğimiz, *insanın psikolojik değişimiyle* alakalı olmasıdır.

Dilin işaret damga olarak adlandırılmasını - kendi düşüncemize göre- Batının simge ~ işaret 'znak' kavramında aramak boşunadır. Batı, dilin damga sistemini –düşündüğümüzden- farklı bir bakış açısıyla ele almıştır. Yani bu konunun üzerinde tekrar durmak gerekir. Kazak Türkçesi dil biliminde önceden işaret ~ simge 'znak' teriminin damga biçiminde çevrilmesinde dilimizdeki damga '*tanba*' kavramının son derece önemli bir özelliği dikkate alınmamıştır. İngilizcede '*sign*' biçiminde verilen bu kavram, Rusçada '*znak*' kavramına denktir. Kazak Türkçesinde damga kelimesi, yukarıda da bahsettiğimiz üzere çok geniş anlamlıdır. Bundan daha da önceki mesele terminoloji meselesidir. Yani Batı dil biliminde '*sign*' (simge ~ işaret) Rus dil biliminde simge ~ işaret 'znak' olarak adlandırılan kavramın Kazak dil biliminde damga '*tanba*' terimini karşılması doğru değildir. Bu durum, dil biliminde 'znak' (simge ~ işaret) kavramının bugüne kadar tam anlamıyla açıklanmamasıyla ilgilidir.

⁽¹⁾ Bolşoy Entsiklopedičeskiy Slovar, Yazıkoznaniye. - M.: Rossiyskaya Entsiklopediya, 1998, s. 167

⁽²⁾ Lingvistikalık Tüsindirme Sözdik, Sözdik- Slovar, Almatı 1998, s. 246

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Damga kelimesinin dilimizdeki en temel anlamları, ‘*el damgalar*’ kavramıyla ilgilidir. Damga kelimesinin Kazak Türkçesindeki en temel anlamları boyların/sülalelerin işareti, ‘*ruvlık³ tanbalar*’ ile ilgilidir. Kazak Türklerinin atlarına verilen damgalar da temelde belli bir sahibi bildirmek maksadını taşımaktadır. Damganın ‘*tarihî genetik*’ özelliği, yakın asırlarda genel olarak insanoğlunun dünyayı anlamlandırma çabasıyla ilgilidir. Damga ve onun faydaları hakkında Kazak Türkleri efsanelerinde çokça örnek vardır; fakat bu makalemizde onların üzerinde durmayacağız. Bize göre “*damganın temelinde genel olarak insanoğlunun ortak dünya görüşü, gelenek ve görenekte kutsal sayılan, derin sezgi gücüne dayalı özel işaretli biçimler*” vardır.

Dilin damga sistemi hakkında anladığımız şey, çağdaş bilimdeki anladığımızdan tamamen başkadır. Damganın yeni özellikleri vardır. Kazak (Türklük) damgalarının bilinen en eski örnekleri, Bronz devrindeki “*Begazı Dendibay*” medeniyetinin kaynaklarında bulunmuştur. 1882- 1892 yıllarında N. F. Kastniye, Türk halklarına ait üç bine yakın damga örnekleri toplamıştır. En eski işaretler, ilk başta bir temel işareten çıkıp, âlemdaki kavramları çeşitli yönleriyle tasvir edip anlatmaya yarayan sayılı işaret/ler sisteminden oluşmuştur. Biz bu düşüncüyü, doğa olaylarının derin analizi sayesinde öğrendik.

Bilindiği üzere damga⁴ kelimesi, köken bilgisinde ateşle yakmak⁵ (~*otpen küydiriv*) anlamındaki *tam* kelimesi ile ilgilidir. Biz de aynı düşüncededeyiz. Bunun yanında onun başka varyantları da vardır. Örnek olarak *tanba* kelimesindeki *tan-* morfeminin ‘*tanımak, bilmek*’ anlamında; ‘*-ba*’ morfemini de *yazmak* (*tanba, görünüş, biçim*) biçiminde ele alabiliriz. Böyle olursa, en eski *tanbalar* sadece *tanba* değil, ‘*en eski yazmalar oldu*’ şeklinde anlamamamız gerekir. İkinci hecedeki, ‘*-ba*’ morfeminin ‘*yaradılış, olmuş*’ anlamında okunduğu bilinmektedir. Burada, *tanba*nın (~*damga*) dünya görüşündeki özelliğine dikkat edilmelidir. Sonuncu görüşü belirtirsek damga kelimesi, önceden (dar anlamda kullanıldığında isim) ‘*tanımak*’ denilen kavramı ifade etmektedir. Kelime yapısındaki geniz-damak-diş ‘*η*’ sesini dikkate aldığımızda kelimeyi, *tan+ qı (fil) +ba* biçiminde de açıklayabiliriz. Rusçanın kendi söz varlığında damga kelimesi yoktur. Bu nedenle onlar için *damga* kavramını anlamak ve tanımak mümkün olmamıştır.⁶

Eski Türk yazı damgalarının ortaya çıkış kökeni araştırılınca görülür ki, onun eski devirlerdeki mala basılan damga/lar ile ilgisi yok değildir. Sartkojaulı Karjavbay, Türklük

(³) Kazak jüzlerini oluşturan boylar pek çok akraba kabilenin birleşmesiyle oluşmuştur. Kazak kabileler, kan bağıyla birbirine bağlı ve ‘*ruv*’ (~ *urug*) adı verilen akraba ailelerden oluşmuştur (**aktaranın notu**).

(⁴) Clauson’un (1972: 504-505) *damga* kelimesi hakkındaki açıklaması şöyledir: “*-ga* ekiyle biten eski kelimelerden biridir. Kelimenin anlamı orijinalinde ‘*işaret*’ veya ‘*ata, sığıra ve diğer çiftlik hayvanlarına vurulan sahibini gösteren damga*’ olarak geçer. Oldukça eski bir dönemde Avrupa arması ve miğferi gibi bir şey olmuş, bu şekilde pek çok Orhon metinlerinde ve Kırgızlarda cenaze töreni anıtında ortaya çıkmıştır”. Clauson, köken bilgisi sözlüğünde kelimenin ayrıca Çince ‘*mühür*’ için kullanılan bir kelime olduğunu ve Moğ.’ya bu anlamda *tamağa* (Kow.) olarak geçtiğini de söylemiştir. Sevortyan (1980: 110), sözlüğünde *damga* kelimesine yer vermemiştir. Ancak *da:ban* kelimesini açıklarken *tapa < tap* (isim) ‘*iz, nişan, bere*’ kelimesine yer vermiştir. Bizce muhtemelen *damga* kelimesi, bu kelimedenden gelmektedir. Drevnetyurskiy Slovar’da (1969: 530), *tamga*’nın özel mülkiyet işaretinden başka ayrıca bir şeyin üzerine basılan ‘*işaret, iz koymaya yarayan alet; mühür ve böyle bir aletle konulmuş belirti, işaret, yazı, nişan*’ anlamlarında kullanıldığından söz edilmektedir (**aktaranın notu**).

(⁵) Kızgın bir demirle hayvanın derisine veya herhangi bir nesneye işaret koymak anlamına gelir (**aktaranın notu**).

(⁶) Maks Fasmer, **Rus Dilinin Etimolojik Sözlüğünde tamga** kelimesinin ‘1) Mühür 2) Tatar Türklerinin vergi türü’ anlamlarını verdikten sonra kelimenin Türkçeden alındığını belirtmiştir. Sonra da Çağatay, Uygur ve Tatar Türklerinde *tamga* ‘sahibin mührü, kaşesi, vergisi’ ile karşılaştırdığımızı demiştir. Fasmer, ayrıca *tamga* kelimesinden türemiş *tamojennik* kelimesini de şöyle açıklamıştır: “Eski Rusça *tamga* ‘mühür, kâşe’ kelimesinden gelir. Bu kelimedenden Rusça *tamojnik* kelimesi türetilmiştir. Anlamı da ‘Tatar vergi memurudur’ (kelime, 1267 yılına ait bir yarlıkta geçer.) (1987: IV-18). Mustafa Aksoy, “Tarihî Kültürel Süreç İçinde Dil-Kimlik ve Türk Damgaları” makalesinde damga kelimesinin XIII-XV. yy.larda Türklerden Ruslara geçtiğini ifade ettikten sonra bugün Rusya’da gümrüğe giren malların üzerine vurulan damga için alınan gümrük anlamına gelen *tamojnya*, gümrük memuru anlamına gelen *tamojennik* ve gümrüğün sıfat biçimi olan *tamojenny* kelimelerinin eski Türkçe *tamga* kelimesinden geldiğini söylemiştir. (Türk Yurdu s. 288, Ağustos 2011, s. 134-135) (**aktaranın notu**).

Turkish Studies

yazmalarının ortaya çıkışıyla ilgili fikirleri temelde üç gruba ayırmıştır: “Asya ve Avrupa’da yaşayan Türk halkları ile Türk soydaşı halkların eski devirlerden başlayıp bugüne kadar mala bastıkları damgalar, ‘runik alfabeye’ benzemektedir. Türk soydaşı göçmenlerin mekânı olan Avrasya’nın ulu bozkırlarında bulunan binlerce damga da bu görüşün ispatı”⁷ olduğunu söylemiştir. Tabii ki, mala basılan damgalar, önce boylara/sülalere sonra mal sahibi kişiye/kişilere ait olmayı ifade eden özel sembollerdir. Aynı zamanda bu damga/lar, boy ve sülaleleri tanımlayan soyut bir kimliktir. Runik devirden ileri bir tarihe gittiğimizde, damganın temel özelliğinde insanoğlunun en eski ve ortak yalın dünya görüşünün olduğu ortaya çıkar. Bu durumu, dilin kuruluş biçimi, dilin iç tabiatının genetik görünüşü vasıtasıyla söylüyoruz.

Japonca uzmanı G. Muhtarova’ya göre damganın temelinde ‘çember, ikili çember, yarım çember, düz çizgiler, koordinant sistemi’ne benzer biçimler vardır. Ayrıca G. Muhtarova, ‘Türklük damgaların’ Japon resim yazısına (~hiyeroglif) ve taş üzerine yazılan yazı, resimlere (~petroglifler⁸) benzediği konusu üzerinde de durmuştur.⁹ N. Aristov, araştırmasında Türk damgaların Kuzey ve Güney Amerika ile Kaliforniya kayalarında tespit edilen damga işaretlerine benzediğini söylemektedir.¹⁰ Bizim görüşümüze göre Çağdaş Çincedeki *aşa* (*asa tayak*) hiyeroglifinin yapısında (Y) ile onun Kazak Türkçesindeki varyantları arasında hemen hemen hiçbir fark yoktur. *Yacha* – ikiye ayrılma, çok kola ayrılma < *aşa*¹¹.

Çember koordinat sistemi türündeki damgaların insanoğlunun ortak mirası olduğunu düşünmekteyiz. Japoncada ‘hat’ (mektup, çoklu, ileti) kelimesi ‘te- ga- mi’ kelimesiyle karşılanmaktadır.¹² Bizim görüşümüze göre bu kelime de Kazak Türkçesindeki *damga* kelimesinin bir varyantıdır: damga <> *tä-ga-mi*. Burada dil sembollerinin yerleri değişmiştir. Bu durum, araştırmamıza göre *dil sembollerinin değişmelik kuralı* olarak açıklanabilir.¹³ ‘Mektup, yazma, kitap’ şeklinde her türlü okumayı karşılayan bu kelime, Türklük damga kavramının kökenine dayanır. Genel olarak ele alındığında damganın kökeninde insanoğluna has ortak işaretlerin olduğu görülür.

Yazma bilgisi yeni kalıplaşmaya başlayan Sovyet devrinin ilk dönemlerinde, harf işaretlerinin harf ‘damgası’ olarak ele alınmasıyla damga kelimesini ifade eden kavramın da değişmesine sebep olmuştur. Eskiden yazma sanatının kopya olduğunu, yazının sihirli anlamları olduğunu dikkate alırsak harflere, damga biçiminde ad verme bir sebep olabilir. Biz, “**Çağdaş bilimdeki dilin işaret sistemi (~znak yazıkovoy) teriminin anlamına Kazak Türkçesindeki ‘dillik iz, işaret’ terimlerinin uygun olduğunu düşünmekteyiz.**” Tabii ki, işaret *belgi* kelimesinin de dilimizdeki anlamları çeşitlidir. Damga kelimesinin özelliklerine baktığımızda söz konusu bu kelime, ‘znak’ terimine daha yakındır.

(⁷) Karjavbay Sartkojaulı, **Bayırkı Türük Ruvmı Jazuvnıñ Şıguv Tegi // « Köne Türki Jazba Eskertkişteri: jazuv Mädeniyetinin Bastavları, Tildin Damu Kubılıstarı»: Halıkaralık Konfepentsya Materiyaldarı**, – Almatı « İnform-A», 2005, s. 256.

(⁸) Damgaların bütünüyle kelimeleri yahut sesi karşılamalarına göre yazı sistemleri şöyle gruplandırılır:

1) *Görüntülük yazı*: Bu yazının ilk şeklidir. Görüntülük yazı (~pictographic writing) resme dayalı olan bir yazıdır. Görüntülük yazının damgalarına *pigtoqram* denir.

2) *Kavramlık yazı*: Görüntülük yazının biraz gelişmesiyle kavramlık yazı (~ ideography veya logography) oluşur. Kavramlık yazının damgalarına *ideogram* denir. Piktografiden ideografiye geçiş yavaş olmuştur.

3) *Hece yazısı*: Yazının gelişmesiyle hece yazısı (~syllabic writing) oluşur. Bu yazıda damgalar, heceyi karşılar.

4) *Hars yazısı veya ses yazısı*: Harf yazısı, hece yazısından sonra ortaya çıkmıştır. *Ünsüzlü-sese dayalı yazı*, MÖ. 2000 yılının ikinci yarısında, *ünlülü-sese dayalı yazı*, MS. birinci bin yılın başlarında kullanılmaya başlanmıştır Kaken Ahanov, **Til Bilimine Kirişpe**, “Mektep” Baspası, Almatı 1965, s. 498-525) (**aktaranın notu**).

(⁹) Muhtarova G., **Zapad i Vostok: Diyalog İskusstv – Poisk (İzdenins)**, – 1997 – № 1. – s. 85.

(¹⁰) G. Muhtarova, **Zapad i Vostok: Diyalog İskusstv – Poisk (İzdenins)**, – 1997 – № 1. – s. 85.

(¹¹) A. V. Kotov, **Kitaysko- Russkiy Slovar (Minimum)**, Moskova Russkiy Yazık, 1990, s. 683.

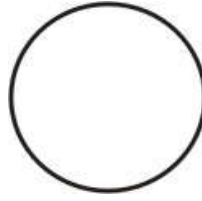
(¹²) Russko- Yaponskiy Slovar, 1950, s. 479.

(¹³) Şanjarhan Bekmaganbetov, **Tildik Tanım Negizderi jäne Tildik Simboldar A.**, 1999, s. 158.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

İlmî sistem sırasında XX. asrın 60–70 yıllarında kalıplaşmaya başlayan işaret biliminin (~semiyotik) temel konusu olan işaretin (~belginin) içeriğini iyi anlamamız gerekir. Farklı doğal dillerde, bilhassa semiyotik sistemlerde -üniversal tarzda olan işaretleri tespit edemediğimizden (dil, resim, sanat, sinema vs.)- genel işaretler mevcut değildir.¹⁴ Bu durum, temelde önce işaretlerin kendine has ayrıntılı olarak araştırılmasıyla ilgilidir. Ayrıca dildeki işaretler sisteminin sırasını araştırmanın ne kadar gerekli olduğu tartışmalı bir meseledir. Bize göre asıl mesele, dil kuramındaki ‘damga sisteminin’ sırasına düzenli şekilde bakılmamasıdır. Biz, dilin damga sistemi özelliğinden insanoğlunun en önceki dünya görüşüyle en eski ve en yeni bugünkü dilde temel olan işaret özelliğindeki damga biçimini anlamaktayız. Bu en önceki işaret özelliğindeki damga, âlemdeki bütün kavramların ifade edildiği ötümlü dile kadarki devir, işaret dili (~horema) devridir.¹⁵ İşaret dili (~horema) devri, *UP dil-ötümlü ses birliğinin* ortaya çıkmasını sağlamıştır.

UP (VII) «ilmî paravan»

Buradaki ‘U’ bir dildeki bütün ötümlü seslerin temelidir. Ötümsüz ses ‘P’ kendi alt ses birimlerine (~allofonlarına) değişebilir. O zaman ‘UP’ temelde yaklaşık olarak aşağıdaki şekillerde karşımıza çıkar:

	U	A	Ä	E	O	Ö	U	Ü	I	İ
P	up	ap	äp	ep	op	öp	up	üp	ip	ip
F	uf	af	äf	ef	of	öf	uf	üf	if	if
B	ub	ab	äb	eb	ob	öb	ub	üb	ob	ib
V	uv	av	äv	ev	ov	öv	uv	üv	iv	iv
M	um	am	äm	em	om	öm	um	üm	im	im
İ	*	ay	äy	ey	oy	öy	uy	üy	iy	iy
Y	*	au	äu	eu	ou	öu	uu	üu	iu	iu

⁽¹⁴⁾ Lingvistikalık Tüsindirme Sözdik, *Sözdik Slovar*, Almatı 1998 s. 441.

⁽¹⁵⁾ Aşağıdaki yazının gelişim tablosu Doç. Dr. Haluk Berkmen’in **Kadim Bilgelik Maya-Mısır- Asya Anadolu Ortak Kültürü**’nden alınmıştır (aktaranın notu).

Olca Süleyman’a göre *insanlığın tasvirî yazılarının temelini oluşturan sembolik ve resimli hiyerogliflerin çoğu, Güneş’e tapmanın sembolleri olan bu en eski işaretlerden çıkmıştır. Söz yaratıcılığının başlıca modeli de şöyledir: işaret + ad + işaretin yorumu = sözcük-kavram* (Yazının Dili, 2001: 13, 43) (aktaranın notu).

Turkish Studies

Daire (*şar-korşav* ~ *sfera*) türünde bilinen bu ‘UP’ ‘*tanba*’ (damga), sonradan başka kavramları da belirtir ve kendi sayısınca temel birimlere ayrılır. Mesela; bu dil göstergesinden insanoğlu düşüncesi ile ortak olan *dönes* (tümsek), *ayıs* (çukur), *os*’ (eksen), *özek* (yemek borusu) vs. temel kavramlar ortaya çıkmıştır. Biz kendi çalışmamızda buna benzer otuza yakın temel kavramı gösterdik.

UP’nin yukarıdaki ötümlü/ötümsüz (VC) türünde olan varyantların tersine ötümsüz/ötümlü (CV) türünde varyantları da vardır. O zaman bir tek UP ses-kelime dediğimiz yapının dilde, yaklaşık 140 türü vardır. Fakat bazı dillerde bu varyantların sayısı artabilir veya azalabilir. Örneğin, E (Э) seslisini ele alırsak, o zaman tabloya *ep*, *ef* vs. varyantları da eklenir. Tablonun ilk satırındaki *p*, *f*, *b*, *v*, *m*, *i*, *u* seslerinin hepsi yedi ses – *P* sessizinin¹⁶ genetik varyantları ya da alt ses (~allofonlar) birimleridir. Kendi yaptığımız çalışmalarımızda *UN-UT UP-US-UL-UK-UP*¹⁷ dile ait yedi türlü mantiki temeli gösterdik. Yukarıda verilen yedi çeşit ses-kelimelerin hepsi dile bu değişikliklerle girebilir.¹⁸

Şimdi bu ‘UP’ dil-ses birliğinin damga şeklindeki sırasına geelim: Bir dilde damga sistemi aracılığıyla binlerce kelime yapılmaktadır. Biz, burada bunlardan sadece bazıları üzerinde duracağız.

Kazak Türkçesinde ‘*bir*, *bütün*, *ayrı*, *var*, *boş*, *başka*, *yabancı*, *sağlam*, *güçlü*’ vb. kelimelerin hepsinin ortak sırasında ‘*up*’ (*bi*, *bu*, *bö*...) dillik– ses heceleri görmekteyiz. Bu kelimeler niçin dillik-ses heceleri aracılığıyla yapılmaktadır dersek dairedeki ‘*şar-korşav*’ dil göstergesinin görünüşü mantiki olarak karşımıza çıkar. Örnek olarak onların her birini ayrı ayrı söylersek bunun gibi dairenin ‘*bütün*’ü ortaya çıkar. Geniş anlamda ele alırsak bu durum, bütün bilim dallarında vardır. ‘*Bütün*’ nesnenin ‘*bir*’ olanı hakikati ifade eder.¹⁹ Bütün olan nesne başka bütünlerden ayrıdır. Ayrıca birlik, bütünlük kavramı, ‘*sağlamlık*, *güçlülük*’ kavramlarıyla aynı köktendir.

Bugün Kazak Türkçesinde *ev* (*üy*, *eb*) kelimesinin anlamını yukarıda gösterdiğimiz varyantlarda seslik eklemelerin hepsi bildirmektedir. Örneğin, *mektep*, *beyit*, *mola*, *ipoteka*, *villa*, ofis vb. kelimelerin kuruluşundaki *me*, *be*, *mo*, *ip*, *vi*, *if* heceleri *ev* anlamını ifade etmektedir. Bu ses-kelime *om* şeklinde Rusların *dom* ‘ev’ kelimesinin kuruluşunda da vardır. Rusça *mir* (*dünya*), İngilizce *world* (*dünya*), Almanca *welt* (*dünya*), Arapça *galam* (*âlem*, *dünya*) kelimelerinde de aynı durum söz konusudur. Biz seslilerin de sessizlerin de kelime kuruluşunda belli dillik kanunlara göre çeşitli değişikliklere uğrayabileceğini gördük. ‘*Üy*’ (~*eb*) kelimesini, büyük gösterge paravanın küçük bir maketi olarak görebiliriz. Genel olarak insanoğlunun idrak temelinde de bu vardır.

Dilin damga işaretlerinin bütün dillerde ortak olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumun bugün Batı (Alman ve İngiliz) ve Doğu dillerinin (Arap, Fars ve Japon) temelinde olduğunu gördük.

⁽¹⁶⁾ Sartqojaulı, çalışmasında Uygur ve Tibet bilim adamlarının (Ş. Luvsanvandan, T. Pagva, D. Tumurtogo) seslileri, ‘*can*’ sessizleri de ‘*beden*’ olarak adlandırdıklarından söz etmektedir. Sessizlerin seslilerle birleşmesiyle ‘*bedene*’ ‘*can*’ verilir (Q. Sartqojaulı, **Bayırqı Türki Jazının Genezisi**, Astana 2007, s. 185).

⁽¹⁷⁾ Buradaki U– dildeki bütün seslilerin temsilcidir. (Şanjarhan Bekmağanbetov, “Dil Sesleri ve Seslerin Genetik Tabiatına Yeni Bakış (Тіл дыбыстары және олардың генетикалық табиғаты туралы жаңаша көзқарас)”

⁽¹⁸⁾ Şanjarhan Bekmağanbetov, **Tildik Tamım Negizderi jäne Tildik Simboldar A.**, 1999, s. 218.

⁽¹⁹⁾ Dünyanın *bütünlüğü* ve *bir olduğu* bu UP ses-kelime ile ortaya çıkmaktadır. Yaratılış-var olanın VAR olduğu da bu UP ses-kelimenin aracılığıyla. Bu kavram, Rusçada *bit*, Almancada *war* (*bin*), İngilizcede *to be* şeklinde diğer dillerde de vardır. Görüldüğü gibi dildeki kelimelerin oluşumu ve ortaya çıkışı ya da eşyaların adlandırılması UP’ye bağlıdır. (Şanjarhan Bekmağanbetov, “Dil Sesleri ve Seslerin Genetik Tabiatına Yeni Bakış (Тіл дыбыстары және олардың генетикалық табиғаты туралы жаңаша көзқарас)”).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Aşağıda Rusça ve Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde *UP* damga aracılığıyla kelime yazılışlarına yer verdik. Burada Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi, Türk dilinin temsilcisi olarak ele alınırsa Rusça da Batı dillerinin bir temsilcisidir.²⁰

UP ses – kelimesini ifade eden anlamlar	Kazak Türkçesi	Rusça	Türkiye Türkçesi
Âlem ²¹	üy (eb) (ev), oba (kurgan), beyit (mezar), mola (mezar), pana (kulübe), mazar (mezarlık), maydan (meydan, alan), böleu (besikke) (beşiğe sarmalamak) vs.	mir (alem), paket (poşet), palatka (çadır), pal'to (palto), papka (dosya), parik (peruk), pantsir ((kaplumbağa vb. hayvanların) kabuk), patron (fişek), penal (kalem kutusu) vs.	ev, oba, mezar, kabir, küçük ev, belek (çocuğa sarılan bez parçası)
Çevirmek/dolaştırmak	bugau (kelepçe), buyda (devenin ya da öküzün burnundan geçirilen 2-3 metre uzunluğundaki ip), buv- (paket yapmak), baylau- (bağlamak), bura- (döndürmek, çevirmek), bükteu- (bükme, kıvrım)	bal (balo), balet (erkek dansçı), bolt (civata), baranka (direksiyon), val (şaft, mil), val's (vals), vahta (vardiya, nöbet) vs.	oyun, kelepçe, devenin boynuna takılan ip, bağlamak, bükme, kıvrım, katlamak
Çukur/ delik	bos (boş), oyıq (oyuk), oymak (yüksük), apan (çukur, in)	paz (delik), post' (görev yeri), pazuha (göğüs, koyun), pustoy (boş), polost' (boşluk) vs.	boş, oyuk, oy, in (hayvan barınağı)

İŞARET

~ Birbirinin yerine geçen (alternanslı) şekilleri gösterir (aktaranın notu).

⁽²⁰⁾ Şanjarhan Bekmağanbetov, “Dil Sesleri ve Seslerin Genetik Tabiatına Yeni Bakış (Тіл дыбыстары және олардың генетикалық табиғаты туралы жаңаша көзқарас)”.

⁽²¹⁾ İnsanoğlu çocukken dış görüntüsü çembere benzeyen eşyaları adlandırmada *UP* ses-kelimesini kullanmıştır. Örneğin *üy* ‘ev’ eskiden mağara türündeki ablukayı ifade etmiştir. Bu kavram, Rusçada *mir* (âlem, dünya) kelimesiyle Almancadaki *welt* (dünya) kelimesinin de esasını oluşturur. Tablodaki ‘çevirmek/dolaştırmak’ kavramından dilde örneğin *bi* (dans/oyun) gibi kelimeler türetilmiştir. Çünkü çember şeklindeki abluhanın görüntüsü dolanır, yuvarlanır. Onun bu şekli yardımıyla dilde bunun gibi *aynal-* ‘belirli bir şeyin etrafında dönmek’ kavramını karşılayan kelimeler türetilmiştir. Yani *bileu* dediğimiz dolanma hareketi ‘çukur/delik’ kavramlarının yapılmasında, çember gibi abluhanın iç kısmı, boş olması esas alınmıştır. Bunun için dilimizdeki *bos* (boş), *apan* (çukur, in) *pustoy* (boş), *past'* (hayvanın ağız boşluğu) vs.) gibi kelimelerin oluşmasında *UP* ses-kelimesi kullanılmıştır. Şanjarhan Bekmağanbetov, “Dil Sesleri ve Seslerin Genetik Tabiatına Yeni Bakış (Тіл дыбыстары және олардың генетикалық табиғаты туралы жаңаша көзқарас)”.

Turkish Studies

KAYNAKÇA

- BEKMAGANBETOV Ş., **Tildik Tanım Negizderi jäne Tildik Simboldar A.**, 1999.
- Bolşoy Entsiklopedičeskiy Sovar Yazıkoznaniye.- M.: Rossiyskaya Entsiklopediya, 1998.
- KOTOV A. V., **Kitaysko- Russkiy Slovar (Minimum), Moskova Russkiy Yazık**, 1990.
- Lingvistikalık Tüsindirme Sözdik: Sözdik- Slovar, Almatı 1998.
- Lingvistikalık Tüsindirme Sözdik: Sözdik-Slovar, Almatı 1998.
- MUHTAROVA G., **Zapad i Vostok, Diyalog İskusstv – Poisk (İzdenins)**, № 1, 1997.
- Rusko- Yaponskiy Slovar, 1950.
- SARTKOJAULI Karjavbay, **Bayırkı Türık Ruvnı Jazuvnın Şıguv Tegi // « Köne Türki Jazba Eskertkişteri: jazuv Mädeniyetinin Bastavları, Tildin Damu Kubılıstarı»: Halkaralık Konfepentsya Materiyaldarı, – Almatı « Inform- A» 2005.**